

ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК СТОДОРЯНСЬКОГО КНЯЗІВСТВА В X – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XII ст.

Микола Рудь

POLITICAL DEVELOPMENT OF THE STODORYAN PRINCIPALITY IN THE 10th – THE FIRST HALF OF THE 12th CENTURY

Mykola Rud

The article analyzes the process of emergence, peculiarities of political development and decline of the Stodorian principality in the tenth – mid-twelfth centuries on the basis of narrative sources and specialized historical literature. The study is based on the principles of historicism, scientism, and authorial objectivity, as well as on the use of general scientific (analysis, synthesis, generalization, comparison) and specialized historical (typological and systematic historic) methods.

It is noted that the formation of statehood among the Havolians (Stodorians) dates back to the first half of the 10th century, during the reign of Prince Tugumir, as a result of whose betrayal Stodorania became vassalage to the German king. To consolidate their power in the Polabia, the Ottos created three stamps here in the tenth century, one of which was given to Otto I's comrade-in-arms from his youth, Count Geron, who in 939 deliberately invited 30 Slavic princes to his banquet and treacherously killed them all in one night.

It is emphasized that Otto I sought to strengthen German rule across the Elbe by Christianization, and in order to organize the church, Otto I founded two bishoprics in Polabia, with the support of the Stodorian prince Tugumir: in Havelberg (946) and Brandenburg (948), which were subordinated to the Mainz metropolis.

It is established that Christianization, which was forcibly carried out by the Germans in the Polabia territory, was primarily an instrument of political pressure, an instrument of enslavement, which led to the outbreak of a powerful anti-German uprising in Stodorania in 983. The result of this victorious uprising was the liberation of the Stodorians from German rule and their return to paganism.

It is emphasized that the Stodorian principality in the tenth – first half of the twelfth century was one of the most developed socio-political and economic regions of Polabia, occupying an important place in the system of international relations of Central Europe.

It is established that the last princes of the Stodorians were Pribislav-Henry and Yaksa of Kepenik. The first of them bequeathed his principality to the margrave of the Northern Mark Albert the Bear, who eventually conquered Branibor in 1157 after heavy battles with Jaksa, finally subduing Stodorania.

Keywords: Early Medieval Polabia, Stodorian Principality, Stodorians, Havolians, Brezhans, Spre-vans, Branibor, Tugumir, Heron, Pribislav-Henry, Petrisa, Yaksa of Kepenik, Albert the Bear.

Вивчення історичного минулого полабсько-прибалтійських слов'ян пов'язано з великими труднощами. Якщо картина їх господарського побуту завдяки досягненням археології, палеоботаніки, палеозоології, лінгвістики другої половини XX – початку XXI ст. вимальовується достатньо рельєфно, то багато вузлових питань політичного розвитку слов'янських племен межиріччя Ельби і Одеру у добу раннього середньовіччя ще далекі від свого вирішення. Розгляд цих питань базується головним чином на матеріалах писемних джерел, які, як відомо, про заельбських слов'ян досить обмежені і тенденційні, оскільки вийшли з-під пера іноземців, здебільшого німецьких хроністів X–XII ст (Відукінда Корвейського, Тітмара Мерзебурзького і Гельмольда). Однак, за відсутності автохтонних джерел, німецькі хроніки є базовими для дослідження полабо-слов'янської проблематики.

У статті здійснено спробу на основі даних писемних джерел і спеціальної історичної літератури проаналізувати специфіку політичного розвитку у X – першій половині XII ст. однієї з гілок

полабських слов'ян – гаволян (стодорян), ряд питань становлення і розвитку державності, які і понині дебатуються в історіографії. Так, деякі автори (Л. Дралле, З. Суловський), намагаючись довести тривале існування у Стодорянському князівстві династії Прибислідів (Dralle 1981, s. 123–124; Sulowski 1981, s. 162). Інші ж медієвісти (Г. Людат, К. Мислінський), спираючись на свідчення Відукінда Корвейського, цілком слушно вбачають появу адміністративно-політичного центру у цьому регіоні лише на початку X ст., в часи правління князя Тугуміра (Ludat 1971, s. 15; Myslinski 1981, s. 152). Дискусійним до цього часу залишається і питання підкорення Стодорянського князівства німецьким маркграфом Альбрехтом Ведмедем, що пов'язано з бідністю і тенденційністю джерел. Все вищесказане і обумовило інтерес автора до цієї актуальної, важливої з наукової точки зору проблеми.

У середньовічних джерелах даний етнос виступає під двома основними назвами: гаволяни і стодоряни. Найбільш ранню згадку про гаволян знаходимо у Анонімного Баварського Географа (середина IX ст.), котрий розглядає їх як окрему політичну одиницю, що має 8 гродів (Geograf Bawarski 1864, s. 10). Про існування Гаволянського князівства наприкінці IX ст. повідомляє Альфредів переклад «Хорографії» Павла Орозія, у якому серед переліку народів згадуються гаволяни (King Alfred Orosius 1864, s. 12). До самого початку X ст. відносяться повідомлення Козьми Празького у його «Чеській хроніці» про шлюб чеського князя Вратіслава зі стодорянською принцесою Драгомірою, яка, за свідченням хроніста, «у питаннях віри була твердішою за скелю» (Козьма Празький 1962, кн. I, р. 15). Вона була матір'ю князя Вацлава, пізніше канонізованого.

Цінний матеріал про гаволян (стодорян), як зазначалося вище, містять німецькі хроніки X–XII ст. Зокрема, Тітмар Мерзебурзький повідомляє у своїй хроніці, що у 997 р. німецький імператор Оттон III покинув Римські землі і «вторгся у Стодеранію, що називається також Гевеллерланд» (Тітмар 2005, кн. IV, р. 29; с. 58). Як бачимо, Тітмар ототожнює гаволян зі стодорянами, землі яких розташовувалися уздовж середньої і нижньої Гаволи та її правих приток. На сході, за Гаволою, стодоряни межували зі шпрев'янами, що проживали у басейні нижньої Шпрее і Даме, поблизу сучасного Берліна. Їх північними сусідами були річани, замчиці і дошани, котрі мешкали за р. Ріном. Південніше стодорян, у басейні річок Плона та Нута, жили плоні. Що ж стосується західних рубежів Стодорянського князівства то їх заселяли брежани і нелетичі (в околицях Гавельберга), а також моричани і лісичі, які розселилися на південь від них, над середньою Ельбою і її правими притоками.

Стодорянське князівство було наймогутнішим військово-політичним утворенням Центрального Полаб'я і, після ободритів і лютичів, третьою військовою силою серед слов'янських племен межиріччя Ельби і Одери у добу раннього середньовіччя. Край стодорян був багатий на річки і озера, до того ж був оточений густими лісами, що робило його важкодоступним для ворогів, насамперед сусідніх саксів, з якими найчастіше відбувалися військові сутички заельбських слов'ян. У зв'язку з цим для полабо-слов'янських племен було надзвичайно не вигідно посилення саксонських герцогів, котрі ставши у 919 р. німецькими королями направили в інтересах саксонської знаті об'єднані сили німецьких рицарів проти політично роздроблених полабських слов'ян. Як повідомляє Відукінд Корвейський у своїй хроніці «Діяння саксів» взимку 928/929 рр. перший король Саксонської династії Генріх Птахолов (919–936) «... зненацька напав на [тих] слов'ян, котрі зветься гаволянами і виснаживши їх багатьма битвами, розбив, нарешті, під час лютої зими табір, оволодів містом під назвою Бранібор [досягнувши цього] за допомогою голоду, зброї і холоду. Оволодівши вслід за цим містом всією областю, він відправився походом проти землі даленчан...» (Видукінд 1975, кн. I, р. 35, с. 147).

Підкорення Генріхом I заельбських слов'ян було досить ефімерним. Хоча німці і тримали у слов'янських землях між Ельбою і Одером свої гарнізони, проте полаби продовжували жити за своїми старими звичаями, люто ненавидячи жорстоких завойовників.

Німецький «Дранг нах Остен» інтенсивніше проходив за наступника Генріха I Оттона I (936–973 рр.). Для більш планомірного завоювання Полаб'я німецькими рицарями Оттон організував на сході дві марки – одна включала до свого складу слов'янські землі від нижньої Ельби до Балтійського моря на півночі і ріки Пене на сході; друга охоплювала територію від р. Заале і середньої Ельби до Одери. Перша була віддана графу Герману Біллунгу, котрий володів великими земельними наділами по сусідству зі слов'янським кордоном, друга – графу Герону, товаришу по зброї Оттона з юнацьких років. Маркграфи боролися зі слов'янами, пускаючи в хід не лише силу, але й підле віроломство. За оповіддю Відукінда, підступний Герон одного разу (939 р. – М. Р.) навмисно запросив до себе на бенкет 30 слов'янських князів і всіх їх за одну ніч по-злочинному вбив. (Видукінд 1975, кн. II, р. 20, с. 163).

У цьому ж 939 р. німці здійснили ще одну віроломну акцію щодо Стордорянського князівства. Згідно свідчень джерел, стордорянський князь Тугумір, котрий перебував у заручниках в Німеччині з часу захоплення німецькими рицарями у 929 р. Бранібора, прийнявши в полоні християнство і отримавши від німців великого хабаря, пообіцяв, що зрадить свою країну. «Тому, – як зазначає Відукінд, – вдаючи, ніби потайки втік, прибув до міста, що зветься Бранібор, коли народ прийняв його і визнав своїм володарем, він незабаром виконав те, що обіцяв. Запросивши до себе свого племінника, котрий один залишався зі всіх племінних князів, і, захопивши його хитрістю, вбив, а місто з усією областю передав під владу короля. Коли це відбулося, усі варварські племена, аж до річки Одер також підкорились, і стали сплачувати данину королю» (Видукінд 1975, кн. II, р. 21, с. 163). Все це переконливо свідчить про важливе значення стордорян і їх племінного центру для інших полабо-слов'янських племен у першій половині X ст.

Німецьке панування за Ельбою Оттон I прагнув зміцнити християнізацією, адже у ті часи, як відомо, меч і хрест часто йшли у парі. З метою організованої розбудови церкви Оттон I заснував на Полаб'ї, за підтримки стордорянського князя Тугуміра, два єпископства: у Гавельберзі (946 р.) і Бранденбурзі (948 р.), які підпорядковувались майнцькій метрополії (Witczak 2010, s. 11). Бранденбурзьке єпископство обіймало землі лісичів, моричан, плоні, шпрев'ян, стордорян, річан і укрян, а Гавельберзьке – території нелетичів, брежан, глинян, мориців, ротарів, доленчан, замчиців і дошан (Szrejtter 2016, s. 182).

Християнізація, що насильно проводилася німцями на території Полаб'я, була, насамперед, інструментом політичного впливу, зняряддям поневолення. Якщо для значної частини слов'янських народів прийняття християнства знаменувало собою поширення національної писемності, а отже, давало поштовх до розвитку національної культури в цілому, то нічого подібного не відбувалось у слов'ян межиріччя Ельби і Одери. Тут християнство, яке проповідувалось чужою мовою, навпаки, придушувало місцеву культуру і було засобом онімечення, і притому онімечення не в сенсі приєднання до християнської німецької культури, а в сенсі придушення будь-якого опору іноземним завойовникам. Християнство було ненависним полабським слов'янам як символ тяжкого німецького ярма, як засіб його закріплення на Полаб'ї. Ось чому весь спротив заельбських слов'ян проти німецького «Дранг нах Остен» йшов у той час під знаком боротьби з християнством за старе язичництво.

Не стало винятком з загального стану речей і найбільш масштабне повстання полабсько-прибалтійських слов'ян 983 р., спричинене посиленням податкових утисків і насильним насадженням християнства німецькими світськими і духовними феодалами на території Полаб'я. Вибух повстання пришвидшила, на думку Г. Лябуди, звістка про тяжку поразку імператора Оттона III у 982 р. поблизу Котрони в Італії від арабів, у якій загинула велика кількість німецького рицарства (Labuda 2002, s. 211). Як повідомляє Титмар Мерзебурзький, повстання розпочалося 29 червня 983 р. з неочікуваного нападу озброєного полабо-слов'янського загону на один з опорних пунктів німців на правому березі Ельби-Гавельберг, де було знищено німецький гарнізон і єпископську кафедру (Титмар 2005, кн. III, р. 17, с. 42). Три дні потому повстанці оточили найбільший міський центр Центрального Полаб'я-Бранібор. Переляканий єпископ Фолькмар і маркграф Дітріх втекли з міста, а католицьке духовенство, яке залишилося в Браніборі, потрапило в полон (Титмар 2005, кн. III, р. 17, с. 42). Переправившись потім поблизу Магдебурга через Ельбу, заельбські слов'яни зруйнували монастир Св. Лаврентія в Кальбе і «гнали наших, які втікали, – за свідченням Титмара, – як полохливих оленів. Наші гріхи вселяли нам страх, а їм мужність.» (Титмар 2005, кн. III, р. 18, с. 42). Наслідком переможного повстання 983 р. став вихід, на певний час, стордорян з-під влади німців і повернення їх до язичництва. Після цього повстання усі наступні бранденбурзькі й гавельберзькі єпископи здійснювали лише формальне керівництво своїми діоцезами і ніколи не були в стордорянських землях, постійно перебуваючи або ж при німецькому королівському дворі, або в резиденції магдебурзького єпископа (Бодрухін 2000, с. 16).

Кінець X ст. багато в чому змінив політичну ситуацію у Центральній Європі, що було пов'язано зі становленням ранньофеодальних держав у Чехії і Польщі, а також виходом на політичну арену, у результаті повстання полабських слов'ян 983 р, Лютицького союзу. У цій ситуації Німеччина змушена була шукати собі нових союзників. Імператриця Феодано, яка до 991 р. була регентшою при малолітньому Оттоні III, володіючи великим дипломатичним талантом, втягує Польщу у тісний союз з Німеччиною. Тим самим вона запобігла виникненню полабсько-польської коаліції, котра, за умови її створення, складала б серйозну загрозу Німеччині. Для полабських слов'ян це означало, що вони залишилися в оточенні, з одного боку від переможених ними німців, а з іншого – поляків, які прагнули завоювань (Barkowski 2015, s. 159).

Через кілька років після успішного повстання заельбських слов'ян 983 р. дипломатія імператриці Феофано спрямована на створення німецько-польського союзу для завоювання Стордорянського князівства почала давати перші плоди. У серпні 991 р. до Бранібора (уже після смерті Феофано) підійшли польсько-німецькі війська, які очолювали неповнолітній німецький імператор Оттон III і пристарілий уже Мешко I. Місто було піддане тривалій облозі (*Annales Hildesheimenses* 1878, а. 991, s. 25). Однак, незважаючи на безперервні штурми, стодорянська столиця так і не була завойована. Оттон III повернувся до Мерзебургу, не залишивши у Браніборі свого гарнізону.

Деяко дивним виглядає подальший перебіг подій у Стордорянському князівстві. Як тільки німці і поляки залишили околиці Бранібору, лютичі послали туди свої війська на чолі з саксонським графом Кіцо, котрий, протестуючи проти несправедливого ставлення до нього маркграфа Північної марки Дітріха, незадовго перед тим перейшов на бік полабських слов'ян. «Ті, помітивши, що він повністю їм відданий, – як пише Тітмар, – довірили йому вищезгадане місто [Бранібор], щоб йому зручніше було шкодити нам. Однак пізніше, пом'якшений нашими умовляннями, він передав під владу короля і місто, і самого себе.» (Тітмар 2005, кн. IV, р. 22, с. 55). Очевидно, в союзі з Кіцо взаємодіяв стодорянський князь Прибислав, ймовірно син Тугуміра, який хоч і був християнином, одруженим на черниці Матільді – доньці маркграфа Дітріха, проте не знищив язичництва у своєму краї. Наприкінці 993 р. Кіцо, разом з німецьким гарнізоном, було вигнано з Бранібора. Повстанцями керував один з синів Тугуміра Болілут. За даними Тітмара, 28 грудня того ж року, від руки двох найманих вбивць – Угіо і Уффіко, загинув стодорянський князь Прибислав, а його дружина була ув'язнена до в'язниці, де народила хлопчика, якого сама виховувала (Тітмар 2005, кн. IV, р. 64, с. 70).

Отримавши звістку про вище викладені події, з німецького монастиря втікає брат Прибислава – Лудольф, де він готувався до духовної кар'єри. Здійснюючи помсту за смерть Прибислава, Лудольф бере у руки зброю і повернувшись до Стордорнії разом зі своїми прихильниками розпочинає боротьбу проти німців. Однак, за наказом імператора невдовзі він був схоплений і повернутий до монастиря (Тітмар 2005, кн. IV, р. 64, с. 70).

Тим часом у Браніборі править як новий князь стодорян Болілут, котрий перебуваючи під протекторатом польського короля Болеслава I Хороброго, у 994–995 р. мабуть брав участь у кількох спільних з іншими полабськими слов'янами військових походах у німецькі землі. Під кінець цих військових дій Оттон III здійснює похід на Гавельберг, але завоювати його імператору не вдалося. У 996 р. німці і заельбські слов'яни уклали між собою черговий мир.

Проте мир між полабськими слов'янами і німцями тривав не довго. Вже наступного року стодоряни, яких очолював їх князь Болілут, разом з іншими полабо-слов'янськими військовими з'єднаннями переправились через Ельбу і в результаті дводенного штурму 11 липня 996 р. завоювали прикордонну саксонську фортецю Аренсбург, спаливши її та знищивши при цьому німецький гарнізон, що перебував у ній (Barkowski 2015, s. 170). У якості помсти, за оповіддю Тітмара Мерзебурзького, імператор Оттон III у 997 р. вторгається у Стордорнію, «спустошує її вогнем та великими руйнуваннями» і з перемогою повертається в Магдебург (Тітмар 2005, кн. IV, р. 29, с. 58). Поразка стодорян однак не стала перешкодою для їх нового наступу на Німеччину. Цього разу об'єктом їх атак стала саксонська земля Барденгау, де, за даними Тітмара, вони були переможені у кривавій битві німецькими рицарями (Тітмар 2005, кн. IV, р. 29, с. 58). Цією битвою закінчується німецько-полабське протистояння X ст.

На початку XI ст. Стордорнія мабуть була базою польського короля Болеслава I Хороброго під час польсько-німецької війни 1003–1018 рр. Про тісний союз між стодорянами і Болеславом I свідчить, зокрема, випадок про який пише Тітмар, повідомляючи, що в 1010 р. у полон до німців потрапили «два брати з міста Бранденбурга провінції Гавельгау, котрі прийшли до Болеслава, щоб налаштувати його проти короля... Їх про багато що запитували, але вони не забажали відповідати на жодне з питань, обидва вони були повішені на якомусь пагорбі.» (Тітмар 2005, кн. IV, р. 57, с. 116).

Після цих подій, майже на століття, стодоряни зникають зі сторінок німецьких хронік. Можна якоюсь мірою погодитись з думкою А. Шрайтера, який пов'язує відсутність згадок про стодорян зі смертю у 1018 р. німецького хроніста Тітмара, котрий жваво цікавився Полаб'ям, пізніше серед німецьких творців анналів якийсь час не знайшлося нікого, хто мав би такий широкий погляд на загальноєвропейську міжнародну ситуацію XI ст. як цей вельми освічений єпископ і міг би продовжити його центрально-європейське історіописання (Szreijter 2016, s. 199).

Знову стодоряни з'являються на сторінках писемних джерел лише на початку XII ст., у зв'язку з активізацією полабо-слов'янської політики маркграфа Північної марки – Удона III, котрий

взимку 1100/1101 р., згідно свідчень саксонських анналів, після чотиримісячної облоги, завоював стодорянську столицю Бранібор (Annalista Saxo 2006, а. 1100), посадивши на престолі князя Майнфріда, який, ймовірно, належав до пануючої тут раніше князівської династії і дотримувався християнського віросповідання. Залежність стодорян від німців була нетривалою. Очевидно, вона продовжувалася до смерті у 1106 р. маркграфа Удона III, оскільки уже через кілька років потому стодоряни як і брежани знову стали незалежними.

Проте, їхня незалежність тривала недовго – до 1112 р., коли їх землі були завойовані військами ободридського князя Генріха (1093–1127), який змусив стодорян і брежан сплачувати йому данину, взявши також від них заручників із заможних родин (Гельмольд 2011, кн. I, р. 37, с. 195–196). Хоча у джерелах стосовно подій, що відбувалися у Стодорянському князівстві у 1112 р. і не згадується ім'я Майнфріда, але саме він скоріше всього здійснював керівництво над гаволянами і брежанами.

Коли зі смертю в 1127 р. ободритського князя Генріха зазнають краху його плани створення єдиної загальнополабської держави, стодоряни у черговий раз здобувають незалежність. Однак, 7 липня 1127 р. у Браніборі гине, у результаті якогось короткотривалого язичницького заколоту стодорянський князь Майнфрід (Szreijter 2016, s. 202). Під тим же 1127 р. джерела повідомляють про правління у Гавельберзі князя Вірикінда, котрий як і Майнфрід був християнином, хоч підлегле їм слов'янське населення дотримувалося давніх язичницьких звичаїв. Так під час перебування цього ж року при князівському дворі Вірикінда в Гавельберзі, Оттон Бамберзький, який направлявся зі своєю другою християнською місією на Помор'я, дізнався, що брежани поклоняються язичницькому богу Яровіту, а стодоряни у Браніборі ушановують Триглава. Однак, Стодорянія не входила до складу його єпархії, а була підвладна магдебурзькому архієпископу Норберту. Не бажаючи загострення відносин з останнім, Оттон Бамберзький і не здійснював у 1127 р. місіонерську діяльність у Стодорянському князівстві.

Судячи з даних джерел маркграфом Північної марки у 1134 р. став засновник роду Асканіїв – Альбрехт Ведмідь, котрий отримав своє прізвище не стільки за проявлені ним риси характеру, скільки за місцем його народження – Бернбург. Головною метою нового, надзвичайно амбітного маркграфа було розширення його влади на землі на схід від середньої Ельби. Уже в 1136 р. Альбрехт Ведмідь у боротьбі з синами брежанського князя Вірикінда, який загинув незадовго до війни з Альбрехтом, завоював племінний центр брежан – Гавельберг (Annales Hildesheimenses 1878, а. 1136).

Однак, найважливішим торгово-ремісничим центром, столицею Стодорянського князівства був Бранібор. У першій половині XII ст. правителем тут був князь Прибислав (напевно спадкоємець убитого у 1127 р. Майнфріда), котрий під час хрещення отримав друге (християнське) ім'я Генріх. Тоді ж, очевидно, Прибислав-Генріх одружився з ревною християнкою Петрісою, яка відігравала важливу роль у політичному житті Стодорянського князівства. Свідченням чого є монети, що карбувались подружжям, на аверсі котрих зображено самого князя, а на реверсі його дружину та її ім'я в латинізованій формі – Петріса (Kahl 1964, s. 301).

Не маючи достатньої підтримки у стодорянському соціумі, який традиційно недовірко ставився до будь-яких спроб християнізації краю, Прибислав-Генріх вирішив пов'язати себе тісним союзом з маркграфом Північної марки. Уже в 1128 р. він став хрещеним батьком Оттона, старшого сина Альбрехта Ведмедя (Codex diplomaticus Brandenburgensis 1862, s. 286). Під час свого правління Прибислав-Генріх підтримував, по мірі можливості, християнський культ у Стодорянії. Не до кінця зрозумілим є повідомлення у цілому добре поінформованого джерела – Генріха Антверпенського, котрий у своєму трактаті написаному у 70–80-ті роки XII ст. зазначає нібито Прибислав-Генріх вирішив принести свою королівську корону, отриману ним, ймовірно, між 1134–1137 рр. з рук імператора Лотаря III, на вівтар побудованої ним церкви (Heinrici de Antwerpen 1880, s. 483). Передача корони, на думку Є. Стжельчика, могла бути пов'язана з підготовкою до хрестового походу 1147 р. і була жестом покірності і демонстрацією християнської орієнтації стодорянського князя (Strzelczyk 2013, s. 96). Важко було б хрестоносцям атакувати володаря, котрий «передав» свою корону св. Петру. І дійсно, під час хрестового походу 1147 р. хрестоносці оминули стодорянський край. Зрештою Альбрехт Ведмідь – одна з ключових фігур даного хрестового походу, розглядав Стодорянію, очевидно, як майбутнє своє володіння. Ледь не всі плани Альбрехта Ведмедя здійснилися через три роки після хрестового походу, коли весною 1150 р. помирає стодорянський князь Прибислав-Генріх, котрий заповів своє князівство Альбрехту. Дружина Прибислава-Генріха – Петріса, яка була опікуном при хворобливому, похилого віку князі, три дні приховувала від підданих про його смерть. Вона це робила, як справедливо наголошує Р. Барковський, через побоювання, що якийсь пола-

бо-слов'янський вельможа стане біля керма князівства і виступить проти хижацької жадібності Альбрехта (Barkowski 2015, s. 221). Ці побоювання не були безпідставними, оскільки сусіднє Кепенікське князівство очолював легітимний спадкоємець трону, дядько Прибислава-Генріха – Якса. Петріса зберегла в таємниці смерть чоловіка лише для того, щоб першим повідомити про цю подію Альбрехта Ведмеда, прохаючи його через посланців якомога швидше прибути в Бранібор, перш ніж місцева людність зорієнтується в ситуації. Альбрехта не потрібно було двічі просити, він швидко захопив Бранібор і вступив на трон. Однак, тут його спіткала прикра несподіванка. Неочікувано на Бранібор здійснює напад, на чолі численних загонів польського рицарства, шпрев'янський князь Якса з Кепеніка і блискавично захоплює місто, вигнавши з нього Альбрехта, а численних військовополонених відправляє до Польщі (Codex diplomaticus Bradenburgensis 1862, s. 286–287).

З приводу дати взяття Яксою Бранібора в історіографії існують різні точки зору. Німецький медієвіст Х.-Д. Кааль вважає, що ця подія відбулася у 1153 р. (Kahl 1964, s. 350). Деяко іншу позицію з цього питання займає польський славіст К. Мислінський, котрий дотримується погляду, що Якса заволів Бранібором у 1150 р., тоді ж коли його захопив і маркграф Альбрехт Ведмідь (Myslinski 1970, s. 257). Думка ця є цілком слушною, оскільки не суперечить свідченню джерела, де повідомляється, що Бранібор було взято після нетривалого часу. Крім того вона виразно вказує на те, що під час штурму стодорянської столиці Яксу підтримали її жителі, котрі, ймовірно, і відкрили перед ним міську браму. Якса правив Стодорянським князівством до 1157 р., коли Бранібор після важких боїв перейшов під владу Альбрехта Ведмеда, цього разу уже назавжди потрапивши у руки німців. Захоплення столиці 11 червня 1157 р. означало кінець Стодорянського князівства. Цю дату також вважають символічним початком Бранденбурзького маркграфства. Подібно іншим регіонам Полаб'я, у Стодорянії наплинула велика кількість колоністів, а також німецького рицарства і духовенства. Як пише Гельмольд: «... коли чисельність слов'ян стала потроху зменшуватися, він [Альбрехт] відправив посланців у Траектум і в прирейнські землі, а потім до тих, хто живе біля океану і страждає від суворості моря, а саме, до голландців, зеландців і франдрійців, і вивів з усіх цих країн вельми багато народу і поселив їх у слов'янських містах і селах. І дуже зміцніли від приходу цих поселенців єпископства Бранденбурзьке і Гавельберзьке, оскільки збільшилася кількість церков і значно зросли десятини» (Гельмольд 2011, кн. I, р. 88, с. 257).

Підсумовуючи політичний розвиток Стодорянського князівства у X – першій половині XII ст. слід зазначити, що становлення державності у гаволян (стодорян) припадає на першу половину X ст. на часи правління князя Тугуміра, у результаті зради якого Стодорянія виявилася у васальній залежності від німецького короля. Для утвердження на території Центрального Полаб'я Оттони створюють тут свої маркграфства, насильно здійснюють політику християнізації, що привело до спалаху в 983 р. у Стодорянії могутнього антинімецького повстання. Наслідком цього переможного повстання став вихід, на певний час, стодорян з-під влади німців і повернення їх до язичництва. Стодорянське князівство було одним з найбільш розвинутих у суспільно-політичному і економічному відношенні регіонів Полаб'я, практично до його узурпації Альбрехтом Ведмедем у середині XII ст.

Список джерел та літератури

- Annales Hildesheimenses, 1878, Monumentis Germaniae Historicae. Scriptorum. Hannoverae.
Annalista Saxo, 2006, Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum, Hannoverae: Hahnsche Buchhaltung.
BARKOWSKI, R., 2015, Slowianie polabscy. Dzieje zagłady. Warszawa: Bellona.
Codex diplomaticus Brandenburgensis, 1862, Berlin, 380.
DRALLE, L., 1981, Slaven an Havel und Spree: Studien zur Geschichte des hevellisch-wilzischen Fürstentums (6 bis 10 Jahrhundert). Berlin: Duncker & Humblot.
GEOGRAF BAWARSKI, 1864, Monumenta Poloniae Historica. Lwow, T. 1, 10–11.
HEINRICI DE ANTWERPE, 1880, Tractatus de captione urbis Brandenburg. Monumenta Germaniae Historica. SS. T. 25. Hannoverae, 482–484.
KAHL, H. D., 1964, Slawen und Deutsche in der Brandenburgischen Geschichte des zwolften Jahrhunderts. Die letzten Jahrzehnte des Landes Stodor. Kolin, Graz: Bohlau Verlag, 555–1022.
KING ALFRED OROSIUS, 1864, Monumenta Poloniae Historica. Lwow, T. 1, 12–14.

- LABUDA, G., 2002, *Fragmenty dziejow Slowianszczyzny zachodniej*. Poznan: PTPN.
- LUDAT, H., 1971, *An Elbe und Oder um das Jahr 1000. Skizzen zur Politik des Ottonenreiches und der slavischen Mächte in Mitteleuropa*. Koln-Wien: Bohlau-Verlag.
- MYSLINSKI, K. 1981, *Zagadnienie roli ziem nad Havela, i Sprewa jako politycznego ośrodka plemion wieleckich w okresie VIII–X wieku. Słowiańszczyzna Polabska między Niemcami a Polska*. Poznan: Wydawnictwo UAM, 133–154.
- MYSLINSKI, K., 1970, *Zachodniosłowiańskie księstwo Stodoran w XII wieku i jego stosunek do Polski*. Europa-Słowiańszczyzna-Polska. Poznan, 245–258.
- STRZELCZYK, J., 2013, *Słowianie polabscy*. Poznan: Wydawnictwo Poznańskie.
- SUŁOWSKI, Z., 1981, *Sporne problemy dziejow Związku Wieleń-Lucicow*. Słowiańszczyzna Polabska między Niemcami a Polska, Poznan: Wydawnictwo UAM, 155–166.
- SZREJTER, A., 2016, *Pod pogańskim sztandarem. Dziejowe tysiąca wojen Słowian polabskich od VIII do XII wieku*. Warszawa: Instytut wydawniczy Erica.
- WITCZAK, K. T., 2010, *Książę stodorancki Tegomir – próba rehabilitacji*. *Echa Przeszłości*, 11, 7–17.
- БОДРУХІН, В. М., 2000, *Слов'яни і німці в історії Бранденбурга (X–XIII ст.)*. Луганськ: Вид-во СНУ, 108.
- ВИДУКИНД КОРВЕЙСКИЙ, 1975, *Деяния саксов*. Москва: Наука.
- ГЕЛЬМОЛЬД из Босау, 2011, *Славянская хроника. Адам Бременский, Гельмольд из Босау, Арнольд Любекский. Славянские хроники [пер. с лат.]*. Москва: СПСЛ, 151–304.
- КОЗЬМА ПРАЖСКИЙ, 1962, *Чешская хроника*. Москва: Изд-во АН СССР.
- ТИТМАР МЕРЗЕБУРГСКИЙ, 2005, *Хроника в 8 книгах*. Москва: СПСЛ.

References

- Annales Hildesheimenses*, 1878, *Monumentis Germaniae Historicis. Scriptorum. Hannoverae*, 69. [In Latin].
- Annalista Saxo*, 2006, *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum, Hannoverae: Hahnsche Buchhaltung*. [In Latin].
- BARKOWSKI, R., 2015, *Słowianie polabscy. Dzieje zagłady*. Warszawa: Bellona. [In Polish].
- BODRUKHIN, V. N., 2000, *Sloviany i nimtsi v istorii Brandenburga (X–XIII st.)* [Slavs and Germans in the history of Brandenburg (X–XIII centuries)] Luhansk: Vyd-Vo SNU. [In Ukrainian].
- Codex diplomaticus Brandenburgensis*, 1862, Berlin. [In Latin].
- DRALLE, L., 1981, *Slaven an Havel und Spree: Studien zur Geschichte des hevellisch-wilzischen Fürstentums (6 bis 10 Jahrhundert)*. Berlin: Duncker & Humblot. [In German].
- GELMOLD IZ BOSAU, 2011, *Slavianskaia khronika [Chronicle of the Slavs] Adam Bremenskij, Gelmold iz Bosau, Arnold Liubekskij. Slavianskie Khroniki [per s lat.]* Moskva: SPSL, 151–304. [In Russian].
- GEOGRAF BAWARSKI, 1864, *Monumenta Poloniae Historica. Lwow, T. 1*, 10–11. [In Latin].
- HEINRICI DE ANTWERPE, 1880, *Tractatus de captione urbis Brandenburg. Monumenta Germaniae Historica. SS. T. 25. Hannoverae*, 482–484. [In Latin].
- KAHL, H. D., 1964, *Slawen und Deutsche in der Brandenburgischen Geschichte des zwolften Jahrhunderts. Die letzten Jahrzehnte des Landes Stodor*. Koln, Graz: Bohlav Verlag, 555–1022. [In German].
- KING ALFRED OROSIUS, 1864, *Monumenta Poloniae Historica. Lwow, T. 1*, 12–14. [In Polish].
- KOZMA PRAZHSKIJ, 1962, *Cheshskaia Khronika [Chronicle of the Czechs]*. Moskva: Izd-vo AN SSSR. [In Russian].
- LABUDA, G., 2002, *Fragmenty dziejow Slowianszczyzny zachodniej*. Poznan: PTPN. [In Polish].
- LUDAT, H., 1971, *An Elbe und Oder um das Jahr 1000. Skizzen zur Politik des Ottonenreiches und der slavischen Mächte in Mitteleuropa*. Koln-Wien: Bohlau-Verlag. [In German].
- MYSLINSKI, K. 1981, *Zagadnienie roli ziem nad Havela, i Sprewa jako politycznego ośrodka plemion wieleckich w okresie VIII–X wieku. Słowiańszczyzna Polabska między Niemcami a Polska*. Poznan: Wydawnictwo UAM, 133–154. [In Polish].
- MYSLINSKI, K., 1970, *Zachodniosłowiańskie księstwo Stodoran w XII wieku i jego stosunek do Polski*. Europa-Słowiańszczyzna-Polska. Poznan, 245–258. [In Polish].
- STRZELCZYK, J., 2013, *Słowianie polabscy*. Poznan: Wydawnictwo Poznańskie. [In Polish].

- SULOWSKI, Z., 1981, Sporne problemy dziejow Związku Wioletow-Lucicow Slowianszczyzna Polabska między Niemcami a Polska, Poznan: Wydawnictwo UAM, 155–166. [In Polish].
- SZREJTER, A., 2016, Pod poganskim sztandarem. Dziejaje tysiacu wojen Slowian polabskich od VIII do XII wieku. Warszawa: Instytut wydawniczy Erica. [In Polish].
- TITMAR MERSEBURGSKII, 2005, Khronika v 8 knigakh [The Chronicon in 8 books] Moskva: SPSL. [In Russian].
- VIDUKIND KORVEISKII, 1975, Deianiia saksov [Acts of the Saxons] Moskva: Nauka. [In Russian].
- WITCZAK, K. T., 2010, Ksiąze stodoranski Tegomir – próba rehabilitacji. Echa Przeszłości, 11, 7–17. [In Polish].

Політичний розвиток Стодорянського князівства в X – першій половині XII ст.

У статті на основі нарративних джерел та спеціальної історичної літератури аналізується процес виникнення, особливості політичного розвитку та занепаду Стодорянського князівства у X – середині XII ст. Дослідження спирається на принципи історизму, науковості й авторської об'єктивності, а також на використання загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення, порівняння) та спеціально-історичних (історико-типологічний, історико-системний) методів.

Зазначається, що становлення державності у гаволян (стодорян) припадає на першу половину X ст., на час правління князя Тугуміра, у результаті зради якого Стодорянія виявилася у васальній залежності від німецького короля. Для утвердження своєї влади на території Полаб'я Оттони створюють тут у X ст. три марки, одна з яких була передана товаришу по зброї Оттона I з юнацьких років – графу Герону, котрий у 939 р. навмисно запросив до себе на бенкет 30 слов'янських князів і всіх їх за одну ніч підступно вбив.

Наголошується, що німецьке панування за Ельбою Оттон I прагнув зміцнити християнізацією. З метою організаційної розбудови церкви Оттон I заснував на Полаб'ї, за підтримки стодорянського князя Тугуміра, два єпископства: у Гавельберзі (946 р.) у Бранденбурзі (948 р.), які підпорядковувалися майнцькій метрополії.

Встановлено, що християнізація, котра насильно проводилася німцями на території Полаб'я, була насамперед інструментом політичного тиску, знярядям поневолення, що призвело до спалаху в Стодорянії у 983 р. могутнього антинімецького повстання. Наслідком цього переможного повстання став вихід, на певний час, стодорян з-під влади німців і повернення їх до язичництва.

Підкреслюється, що Стодорянське князівство у X – першій половині XII ст. було одним з найбільш розвинутих у суспільно-політичному і економічному відношенні регіонів Полаб'я, посідало важливе місце у системі міжнародних відносин країн Центральної Європи.

З'ясовано, що останніми князями стодорян були Прибислав – Генріх та Якса з Кепеніка. Перший з них заповів своє князівство маркграфу Північної марки Альбрехту Ведмедю, який врешті-решт після важких боїв з Яксою у 1157 р. завоював Бранібор, остаточно підпорядкувавши Стодорянію.

Ключові слова: ранньосередньовічне Полаб'я, Стодорянське князівство, стодоряни, гаволяни, брежани, шпрев'яни, Бранібор, Тугумір, Герон, Прибислав-Генріх, Петріса, Якса з Кепеніка, Альбрехт Ведмідь.

Mykola Rud, Candidate of Historical sciences, Associate professor, Department of Ancient and Medieval History, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Микола Рудь, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0483-936X>

Received: 07.10.2023

Advance Access Published: February, 2024